
БОРИС ЛОЖКІН

**ЧЕТВЕРТА
РЕСПУБЛІКА**

ЧОМУ ЄВРОПІ
ПОТРІБНА УКРАЇНА,
А УКРАЇНІ —
ЄВРОПА

ЗА УЧАСТЮ

Володимира Федоріна

Друге видання

Харків
ФОЛІО
2016

Зміст

ПЕРЕДМОВА	9
Розділ 1	
СМАК ВЛАДИ	17
Розділ 2	
БЕЗ МАПИ.	39
Розділ 3	
РЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ	63
Розділ 4	
ПАН ПРЕЗИДЕНТ	81
Розділ 5	
ПОБУДОВА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	105

Розділ 6	
«СПЕЦНАЗ РЕФОРМ»	123
Розділ 7	
СУТІНКИ ОЛІГАРХІВ	141
Розділ 8	
УКРАЇНЬСЬКА ЕКОНОМІКА: ЩО ПІШЛО НЕ ТАК.	157
Розділ 9	
БОРОТЬБА ЗА РЕФОРМИ	175
Розділ 10	
ПОВЕРНЕННЯ В ЄВРОПУ	201
Розділ 11	
ЗАГРОЗА ЗІ СХОДУ	225
ШЛЯХ У МАЙБУТНЄ, АБО ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ	243

ПЕРЕДМОВА

Серпень 2015-го. Третій рік економічної кризи, що поглиблюється. Другий рік війни за незалежність — нашої Вітчизняної війни. Другий рік, як я очолюю Адміністрацію Президента України.

Моя дружина, Надія Шаломова, раз у раз питає:

— Я не бачу тебе тижнями. А де результат твоєї праці?

Де реформи — одне з основних питань, яке ми обговорюємо. Все, як і в будь-якій українській родині.

Мій робочий день починається о десятій ранку. Закінчується — о другій-третьій ночі.

Президент працює ще більше. Причому у більш виснажливому режимі — йому доводиться багато їздити країною і світом. Раз на місяць, а то й частіше, він буває на лінії фронту.

Де результат нашої праці?

Що в нас вийшло, а де ми припустилися помилки?

Коли у червні 2014-го Петро Порошенко запропонував мені очолити його адміністрацію, я взяв на роздуми кілька днів. У минулому ми були бізнес-партнерами. Наші погляди на те, що

відбувається, співпадали з більшістю питань. Я вважав, що зможу виконувати обов'язки глави адміністрації як мінімум не гірше, ніж будь-який інший відомий мені керівник.

Я розумів, що ситуація погана. Однак уся глибина проблем, що стоять перед Україною, відкривалася мені лише із зануренням у матеріал.

Країна, населена дивовижними людьми — самовідданими, талановитими, сміливими, — зазнає найсерйознішого випробування у своїй новітній історії. Стара держава функціонує дедалі гірше. Побудова нової тільки починається. За рік з'явилися лише окремі її елементи — поодинокі острівці в морі неефективності, інертності й корупції.

Коли Надія запитує, заради чого я затримуюся на роботі за північ, я відповідаю:

— Україна воює. Уяви, що мене призвали до армії.

Завдання виявилось набагато складнішим, ніж я гадав, але я не шкодую про рішення піти на держслужбу.

Якось я запитав Джонатана Пауелла, що обіймав аналогічну моїй посаду в команді британського прем'єра Тоні Блера, якою головною якістю має володіти chief of staff¹ політичного лідера.

— Він повинен уміти говорити «ні», — відповів Пауелл.

Я вмю наполягти на своєму. Вмю створювати й перебудувати складні структури. За той час, коли я перебуваю біля самої вершини владної піраміди, я навчився ідентифікувати й вирішувати проблеми, про існування яких не підозрював. Цей досвід, без перебільшення, є унікальним. Буде нечесно — і перед Україною, і перед її союзниками й друзями, — якщо це знання не вийде за межі вузького кола моїх колег, соратників та опонентів.

¹ Керівник апарату (*англ.*).

ПЕРЕДМОВА

У рішення написати цю книжку є й інший мотив. 2014 року Україна стала однією з найважливіших країн світу. Її більше не плутають з Росією. Весь світ знає, що Україна веде боротьбу за незалежність від імперії, за право самостійно визначати свою долю, за перемогу міжнародного права над правом сили. Україна є, у цьому вже ні в кого немає жодних сумнівів. Але — яка вона? Та чи можна з нею мати справу?

Ось як я відповів би на ці запитання.

Україна — це європейська політична нація. Вона і стара й млада водночас.

Україна — така ж, ну або майже така ж давня, як будь-яка європейська країна. Найдавніші сторінки її історії — як і у випадку Франції, приміром, — написані давньогрецькими колоністами, що опановували ойкумену в середині першого тисячоліття до нашої ери. У шкільних підручниках з української історії стільки ж розділів, скільки й у підручниках будь-якої іншої європейської країни.

Україна — одна з наймолодших європейських націй.

Розпад СРСР, ключову роль в якому відіграв український референдум про незалежність у грудні 1991 року, відкрив світові країни, культури й народи, про існування яких було відомо лише фахівцям. Для багатьох це відкриття було шоком. Згадайте промову Джорджа Буша, виголошену 1 серпня 1991 року в Києві. Президент США застерігав український політичний клас від спокус «самовбивчого націоналізму, породженого міжнародною ненавистю».

Британський історик Ендрю Вілсон назвав Україну «несподіваною нацією». І хай поява на мапі Європи нової країни дійсно для багатьох була несподіванкою — вона точно не була випадковістю.

Україна — найбільша в Європі країна, в якій розмовляють різними мовами і відвідують храми різних конфесій. У 1990-х —

2000-х вона одночасно зазнала декількох трансформацій: політичної (демократизація), економічної (перехід від адміністративно-командної моделі до ринкової), державної (утворення основних інститутів незалежної держави) та національної. «Нація — це етнос, який бере відповідальність за самого себе», — сказав якось автор грузинських ліберальних реформ Каха Бендুকідзе. На мою думку, Революція гідності 2013—2014 років стала фінальним акордом становлення сучасної української нації.

Я народився й виріс в Українській РСР, тісно інтегрованої у загальносоюзні відносини і структури, а досяг успіхів у незалежній Україні. Історики й публіцисти називають Україну 1991—2013 років Третьою республікою. Першою була Українська Народна Республіка, проголошена 1917-го й знищена Червоною армією 1919-го. Другою — Українська РСР, одна із засновниць Організації Об'єднаних Націй.

Революція гідності показала, що завдання створення політичної нації в Україні вирішене. Завдання Четвертої республіки — побудувати сучасну державу й потужну економіку, забезпечити консолідацію та стає функціонування української демократії.

Один з адресатів цієї книжки — світове співтовариство. Я хочу довести, що в Україні є майбутнє, показати, яким я його уявляю, й розповісти, що саме робиться й має бути зроблене для того, щоб майбутнє було досягнуто.

Україна потребує союзників та друзів. Чесність — найкраща політика. Я не бачу сенсу ні применшувати труднощі, ні перебільшувати досягнення. Ключовий факт очевидний: незважаючи на крах Третьої республіки і підступний удар у спину від «стратегічного партнера», Україна встояла. Тисячі українців загинули, десятки тисяч поранені, окуповано Крим і частину території на сході, рівень життя відкинута на десятиріччя назад — і все ж таки ми встояли.

ПЕРЕДМОВА

Чи стане політичний клас у рівень з найважчими завданнями реконструкції країни? Ключова тема в наших дискусіях з партнерами по правлячій коаліції — темпи й глибина реформ. Частина еліти, що програла і яку разом з Януковичем скинув Майдан, безнадійно дискредитована, молоді політики поки що не становлять загрози для тих, хто прийшов до влади після революції, тому ті, хто обійняв командні посади в державі, не схильні драматизувати ситуацію. «Куди поспішати? — запитують досвідчені політичні бійці. — У 1990-х Україна пережила й не таке — і нічого».

Вважаю заспокійливі аналогії з 1990-ми вкрай небезпечними. Слабкість Третьої республіки була поміж іншим запрограмована надто повільними й непослідовними реформами позаминулого десятиріччя. Замість сучасного ринкового капіталізму наші попередники збудували нестійку, несправедливу й неефективну олігархічну модель. Ми в жодному разі не повинні повторити їхні помилки.

Ця книга — не *campaign biography* і не політична автобіографія. Я не бачу себе в публічній політиці і не вважаю за необхідне ретушувати свій образ для майбутніх політичних битв. Моє завдання — розповісти про глибоку трансформацію, яку переживає Україна. Цьому задуму підпорядкована й структура книги.

У двох перших розділах я розповідаю про себе і про події, які зробили Україну такою, якою вона є зараз. Перший розділ («Смак влади») присвячений подіям 2013—2014 років, коли українське суспільство знайшло в собі сили скинути ненависну владу, а автор — несподівано для себе — включився в роботу з будівництва нових державних інститутів. Другий («Без маши») — це коротка історія Третьої республіки крізь призму моєї особистої долі.

Україна не вистояла б у сутичці з набагато сильнішим супротивником, якби не готовність її громадян жертвувати всім заради захисту Батьківщини. Третій розділ («Революція цінностей») присвячений бійцям, волонтерам, громадським активістам. Їхня жертва — це справжній атестат зрілості, підтвердження того, що в Україні склалась сучасна політична нація.

Президент Петро Порошенко ввійде в історію як лідер, який у найчорніші дні 2014—2015 років відстояв суверенітет України. Глибокий аналіз цього періоду — справа майбутнього, я ж вважав за необхідне дати короткий нарис перших півтора року його президентства (розділ четвертий «Пан Президент»).

Крах режиму Януковича та воєнна агресія проти моєї країни показали неспроможність багатьох державних інститутів. Їх переважанню й кадровому оновленню присвячені п'ятий і шостий розділи («Побудова сучасної держави» і «Спецназ реформ»).

Політичну й економічну структуру, що склалася в Україні у 1990-х — 2000-х роках, часто називають олігархічною. Це не публіцистичне перебільшення, а серйозний обмежувач, що перешкоджає модернізації країни. Про масштаби проблеми та про шляхи її подолання — сьомий розділ («Сутінки олігархів»).

У перші десятиліття незалежності Україна не змогла створити успішну модель економічного розвитку. У восьмому розділі («Українська економіка: що пішло не так») я аналізую причини відносного відставання країни від наших сусідів, у дев'ятому («Боротьба за реформи») розповідаю про те, як забезпечити успіх і незворотність радикальних реформ, які створять передумови для стійкого і динамічного економічного зростання.

Україна зробила свій геополітичний вибір у надзвичайно непростий історичний момент. Європейський Союз, з яким вона зв'язала себе Угодою про асоціацію, перебуває в пошуку опти-

ПЕРЕДМОВА

мальних моделей поведінки відразу в декількох ключових сферах життя. Про те, що Україна, яка відповідає сама за себе, — це не тягар, а підмога для будівництва спільного європейського дому, я пишу в десятому розділі («Повернення в Європу»).

Якби три роки тому мені хтось сказав, що українці гинутьимуть під російськими кулями й снарядами, я б тільки покрутив пальцем біля скроні. Жахливі фантазії літераторів-маргіналів стали дійсністю. Одне з ключових завдань українського державного будівництва — дати переконливу відповідь на виклик, кинутий Росією. Одинадцятий розділ («Загроза зі Сходу») описує мій підхід до вирішення цього завдання.

Роботу над книгою я закінчив у січні 2016 року. Мені неодноразово хотілось доповнити її, врахувати більш пізні події, але ситуація в країні розвивається так стрімко, що, наздоганяючи новини, я ніколи не зміг би поставити крапку.

На завершення я хотів би подякувати всім, без кого не було б цієї книжки.

Моїй дружині, Надії Шаломовій, — за терпіння. Це були найскладніші 20 місяців нашого життя.

Президенту — за довіру і неймовірний виклик.

Команді Адміністрації Президента — Олександрю Данилюку, Олексію Дніпрову, Костянтину Єлісєєву, Віталію Ковальчуку, Юрію Онищенко, Ростиславі Павленку, Андрію Таранову, Олексію Філатову, Святославу Цеголку, Дмитрові Шимківу — за працездатність і завзятість.

Катерина Котенко, Олена Мартинова, Тетяна Телятнікова, Ірина Чеботаєва доклали чимало зусиль, аби ця книжка побачила світ.

Хочу висловити вдячність усім, хто, прочитавши рукопис, висловив цінні зауваження та критику: Борису Грозовському, Сергію Гурієву, Денису Денисенку, Геннадію Курочці, Олек-

ЧЕТВЕРТА РЕСПУБЛІКА

сандру Пасхаверу, Наталці Попович, Ігорю Федюкіну, Григорію Шверку.

Сирлибай Айбусінов ретельно перевірів факти.

Всі помилки та недоміки — на совісті автора.

Розділ 1
СМАК ВЛАДИ

Якщо на початку літа ви вирішили прокататись кам'янистою пустелею Ваді Рам в Йорданії, виїжджати треба рано-вранці. На прогулянку під сліпучо-синім небом, серед звітрілих рожево-червоних скель та сіруватого, з жовтим відтінком, піску матимете кілька годин — поки не накрила спека.

Це було 1 червня 2014 року. В Україні щойно відбулися президентські вибори. Роз'їжджаючи пустелею на позапляховику, ми з друзями із запалом обговорювали перспективи, що відкривалися перед країною. Центральна виборча комісія ще не підбила офіційних підсумків, та було зрозуміло, що в першому турі переміг Петро Порошенко. Близько полудня ми повернулися на базу.

Задзвонив телефон. У слухавці почувся веселий голос Порошенка. Після привітань він запитав, чи не хочу я стати главою його адміністрації.

— Звичайно, і главою адміністрації готовий, — відповів я у тон співрозмовникові.

— Ні, ти не зрозумів, — сказав він. — Я не жартую. На роздуми — 5 хвилин.

Домовилися про зустріч. Через день я був у Києві. Розмова тривала кілька годин. У мене були десятки запитань до п'ятого Президента України. Якою він бачить майбутню країну? Наскільки рішуче налаштований на реформи? Що відбувається на Донбасі і як він збирається погасити конфлікт? Політичних амбіцій у мене ніколи не було, тому робота в адміністрації могла мене зацікавити лише в тому разі, якщо Президент налаштований на радикальні зміни й готовий надати мені достатню самостійність. Так і буде, — підтвердив він.

На сході починалися бої. Я відразу попередив, що нічого не розумію у воєнних питаннях, мені до душі — побудова нового.

У неділю, 8 червня, наступного дня після інавгурації Президента, я зайшов до свого кабінету на Банковій.

* * *

На початку листопада 2013 року я завершив продаж Українського Медіа Холдингу — компанії, яку будував усе своє життя.

Ситуація в країні видавалася безпросвітною: насувалась економічна криза, а президент Віктор Янукович, за всіма ознаками, був готовий піти на все, аби через півтора року домогтися переобрання. Для занять бізнесом прогноз на 2014 рік був цілковито несприятливим, тому я планував присвятити його відпочинку й самоосвіті.

21 листопада почали справджуватися мої найгірші побоювання. Уряд Миколи Азарова оголосив, що призує підготовку до підписання угоди з Євросоюзом про асоціацію. Угода сприймалася в українському суспільстві не стільки як перший крок на шляху до членства в ЄС, скільки як єдиний спосіб зупинити дрейф до економічної та політичної диктатури. Активні

громадяни того ж самого вечора вийшли з протестами на майдан Незалежності, після Помаранчевої революції відомий всьому світові як просто Майдан. У перший вечір їх було кілька сотень, за кілька днів — декілька тисяч. У мітингу за євроінтеграцію, що відбувся у неділю, 24 листопада, взяло участь кілька десятків тисяч людей.

У ті дні було важко зрозуміти, наскільки серйозними виявляться наслідки протестної хвилі. Все ж таки зрив угоди про вільну торгівлю не виглядав достатнім приводом для зміни режиму — мені принаймні не відомі подібні історичні прецеденти. А наступними днями почало здаватися, що протест видається.

29 листопада Янукович повернувся з вільнюського саміту «Східного партнерства», де підтвердив позицію уряду: підписання угоди відкладається мінімум на півроку. «Ви залишили мене сам на сам з дуже сильною Росією», — кинув він у кулуарах лідерам Євросоюзу. Від літа Москва докладала величезних зусиль, щоб зірвати угоду Києва з Брюсселем. Застосовувалися погрози, торговельні обмеження, умовляння. Перед Вільнюсом Янукович провів кілька зустрічей з Володимиром Путіним. Остання з них відбулася 9 листопада. Зі скупих витоків у пресу було відомо, що Путін настійливо радив колезі відмовитись від угоди з Європою.

Один з членів української делегації у Вільнюсі нещодавно розповів мені, що відбувалося в литовській столиці. Голова Європейської комісії Жозе Мануел Баррозу разом із колегами протягом двох з половиною годин фактично вмовляв Януковича підписати угоду. Українські дипломати довгі роки мріяли про той момент, коли європейці розпочнуть нас умовляти. І ось цей момент настав. Європейці наводили всі можливі і неможливі аргументи на користь підписання. Бесіда затягнулася. Януко-